

Retter der Antike, Marquard Gude (1635–1689) auf der Suche nach dem Klassikern, hrsg. von Patrizia Carmassi, Wiesbaden, Harrassowitz, 2016 (Wolfenbütteler Forschungen, 147), 576 p.

Miről szól egy tanulmánykötet? Nyilván a benne szereplő esettanulmányok tartalmáról, illetve arról a szakmai koncepcióról, amely összefogja, tartalmában összetartja a kötetet. Ezt a koncepciót a szerkesztők bevezetése, vagy utószava általában *expressis verbis* is tartalmazza. De ismerjük a mondást, „*de captu lectoris...*”, vagyis minden olvasónak van külön olvasata is a könyvről, vagy csak éppen egy-egy, benne szereplő írásról. Továbbgondolkodva azonban világos az is, hogy a kötet megjelenési időpontja sem mindegy az „olvasat” szempontjából. Lehetünk ebben a kérdésben kételkedők, hiszen egy-egy szimpózium anyagát általában akkor adják ki, ha pénzt találnak rá, és a résztvevők – általában késve – leadják tanulmánytá formált előadásaik szövegét. Van olyan eset, amikor a konferencia megrendezése, a témaválasztás másfajta aktualitást hordoz, mint a megjelent kötet, mert a közben eltelt két-három évben olyan események történtek – politikai, gazdasági, kulturális, vagy éppen tudományos – amelyek egészen másfajta összefüggésrendszerbe helyezik a kötetet. A most ismertetett kötet esetében egy 2011-ben kezdődött alaputatás eredményeit mérlegelhetjük, és a kutatás célkitűzéseinek megfogalmazásakor, nyolc évvel ezelőtt, senki sem számolhatott – és miért is számolt volna – az eredményt olvasónak 2019-beli szempontrendszerével.

Marquard Gude (1635–1689), ahogy Thomas Haye tanulmányából részletesen megismerjük életrajzát (*Späthumanismus und Gelehrtenkultur im Zeitalter Marquand Gudes. Ein einführender Essay zu den Voraussetzungen im deutschsprachigen Raum*), egy olyan generációnak a tagja, amely az első, aki általános békében élhette felnőttkorát. Haye kiemeli és elemzi a harmincéves háború pusztító hatását (a gazdaságban, a kulturális és tudományos infrastruktúrában, így a könyvtárakban, és persze az emberi életekben és lelkekben), és azt, hogy Gude élete egy újárendezett Európában zajlott. Egy új európai rendben élő országokat látogatott végig Samuel Schassius társaságában. Itáliától Svédorszáig. A wolfenbütteli tanulmánykötet tehát egy nagy, nemzetközi (európai) háborút követő időszakról szól, és ennek a korszaknak az értelmiségi dilemmáiról. Hiszen minden válság-korszak, nagyobb konfliktus utáni rendezés értékválság utáni is. A gondolkodó emberek számba veszik, mit gondoltak rosszul, amelynek maga a konfliktus is következménye volt, vagy lehetett, és miként lehet a jövőben egy új, egy stabil értékrendszert felépíteni, megelőzendő a következő össze-tűzést és a vele járó pusztítást. A 21. század eleji Németországban sok ilyen szaktudományos kötet jelenik meg, amelyben a múltról írnak, de összességében a jelenhez szólnak. *Altero nomine, de Te fabula narratur*. Persze nem újságírói felületességgel és megfizetettséggel, hiszen a mai újságírás nem több merő pártpolitikánál. És azt is tudjuk, hogy egy tanulmánykötet szavát nem mindenki érti. Cél is ez, hiszen egy értelmiségi csak hezitálva tud gondolkodni. „Mindenk” számára a hezitatív beszédmód néha veszélyesebb lehet, mint a kerekre formált („mert ez gömbölyű”) féligazság (vagyis egyvalaki igazsága).

„*auf der Suche nach dem Klassikern*” – mondja a tanulmánykötet címe. Nem mondja, hogy kétségbeesett keresése valamilyen erkölcsi fogódzónak, mert az nem is lenne igaz. Egy háború utáni generáció tagja természetesen módon keres erkölcsi alapértékeket. Marquand Gude, tehetős polgár, kiváló filológus az ókori és kora középkori keresztény szövegek új változatait kereste, olyanokat, amelyeket a 15. század óta eltelt időszak humanista kiadásai – több ilyen kiadási hullám volt, és az újabbak mindig több szövegvariánst vontak látókörükbe – nem vettek figyelembe. Emellett külön figyelt már a német nyelv nyelvemlékeire, illetve a germán kultúra alapköveit jelentő szövegekre. Élete, annak ellenére, hogy közfunkciói is voltak (tanácsos, diplomata), belterjesnek is gondolható klasszika-filológiai tevékenységgel, szövegkiadással, ókori feliratok és kéziratok gyűjtésével telt. A korszellem azonban, amelyben élt, az ő munkássága által is olyannak mutatható be, amilyen-nek ma ismerjük. És ezt a korszellemet jellemzik részleteiben a kötet első részének tanulmányai. A 17. század második fele kapcsán a 21. század elejének magukat „haladó”-nak mondó gondolko-

dói azt ünneplik, hogy – szerintük – az európai gondolkodás megszabadul a „vallás” béklyóitól, legalábbis elindul ebbe az irányba. Ez az út a Felvilágosodáshoz („ész Istennő nevében”) vezet. Része ennek a folyamatnak az is, hogy a jogi és a gazdasági gondolkodásból – az elméletekből mindeképpen – kivetődik a morális elem, vagyis – ahogy a mai „sikeres” emberek mondják –, az erkölcsnek nem szabad szerepet játszani sem a jogban, sem a gazdasági gondolkodásban. Tegyük hozzá rögtön, hogy ezt a 17. században azért tehették, mert megvolt az az erkölcsi alap, amelytől lehetett függetleníteni a törvénykezést – önmagában vett, belterjes rendszerré –, és mert a gazdaságban, Európában, komolyan vehető szereplő egyáltalán nem gondolta, hogy az erkölcstelenül szerzett haszonra büszkének kell lenni. Ezt az erkölcsi alapot az ókori és a keresztény hagyományból vették, amelyet – mint Gude példázza – újra és újra meg kell ismerni, annak teljességét áttekinteni, és az alapértékeket korszerűsítve – nem elfeledve, vagy lecsérélve – megtartani. Ez a közös európai hagyomány bővül ki a Gude-generáció látókörében a nemzeti közösség hagyományával, és ennek hordozóival, a korai vernakuláris emlékekkel. Ez nem nacionalizmus, és senki ellen nem irányult, még az oszmánok, az oroszok, vagy éppen a gyarmatokról megismert bármely kulturális csoporttal szemben sem tartalmaz ez a szemlélet semmit. Thomas Haye tanulmánya korszerű szemlélettel megírt kép a 17. század német országairól, számomra újnak tűnik a harmincéves háborúnak a korszak kulturális és tudományos szemléletére gyakorolt hatásának a bemutatása. Nagyon fontosnak tartom ezt, hiszen a mai értelmiségi gondolkozás szinte programszerűen törli a múltat egy-egy aktuális kérdés megítéléséből (a buta politikai korrektség része ez, és nem a bölcs politikai korrektségé). Teszi ezt annak ellenére, hogy semmilyen múltbeli, vagy mai jelenség a tudományos, a kulturális, vagy a közgondolkodásban nem jellemezhető helyesen az egyes generációk történelmi élményének mérlegelése nélkül (csak nem kellene elfeledni, hogy nemcsak nekünk magunknak vannak fájdalmas emlékeink, hanem másoknak is). Haye eszmetörténeti tablóján helyet kap a korabeli értelmiségi karrierlehetősége, a magánkönyvtárak gyűjtésének keretei és tartalmi jellemzői, a filológiai szemlélet változása a latinitásból a vernakularitás irányában, és ami nagyon fontos, hangsúlyozza a kapcsolati háló jelentőségének a megnövekedését. A nem magányosan dolgozó tudós, aki már a munkája forrásait is személyes kapcsolatainak kihasználásával, tudatos bővítésével, és a kortárs értelmiség véleményére adva szerzi meg. Norbert Kössinger már a korszak német nyelvű szövegeinek kortárs értékelésére, a német filológia történetére koncentrált (*Philologie in der Frühen Neuzeit. Deutschsprachige Texte des Mittelalters im 16. und 17. Jahrhundert*), Harald Bollbruck pedig áttekint az ókori feliratok gyűjtésének a 17. századig eltelt történetét, és hangsúlyozza Gude gyűjtésmódszerének új elemeit (*Marquard Gude als Inschriftensamler, Autopsie, Kritik und Evidenz*). Aki használta már a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek katalógusait, tudja, hogy a *Gud. lat.* vagy a *Gud. graec.* jelzet a Gude könyvtárából megszerzett kódexeket jelenti. Ezért is fontos tehát Werner Arnold tanulmánya, amelyben a kéziratoknak a fejedelmi könyvtárba kerülése előtti időkről ad képet, illetve áttekintést kapunk Herzog August általános kézíratszerzeményezési politikájáról is (*Bibliotheca Augusta, Erwerbung von Handschriften im 17. Jahrhundert*).

A tanulmánykötet második részében „belépünk Gude könyvtárába”, vagyis az általa gyűjtött kéziratok egyes darabjait, illetve csoportjait elemzik a szakértők. A gyűjtés történetének dokumentálásán túlmenően valamennyi tanulmány komoly újdonságokat is bemutat. Kezdjük az utolsó tanulmánnyal, amelyben Bertram Lesser ugyanis közvetlenül folytatja Arnold írását, immár egy speciális szempontból, a kéziratok katalogizálás-történetének nézőpontjából (*Longe maximum vero Bibliothecae Augustae ornamentum, Zur Geschichte und Katalogisierung der Codices Gudiani in Wolfenbüttel*). Jó lenne, ha a mai kulturális politikát irányítók, a könyvtárakért felelős politikusok elolvasnák ezt a történetet, és persze az antikváriusok is. A könyvtárak személyi állományának csökkentése ugyanis mindig úgynevezett „pragmatikus”, és „racionális” okokból történik, és nem a döntéshozók ostobaságából. Gude kézirateit először akkor katalogizálták – látták el metaadatokkal –, amikor a fia eladta azokat, vagyis az aukciókatalógus számára (1706, 1709). Már ekkor „kül-

ső szakértőket” foglalkoztattak, tekintve, hogy az eladó, és a kereskedők sem tudtak mit kezdeni a kéziratokkal. A wolfenbütteli könyvtár részeként ezek után többször katalogizálták az állományt (1723-tól kezdve), de például, ahogy a mostani kutatás is tanúsítja, mindig lesznek olyan elemek, amelyeknek a katalógus szintű leírására is szükség lesz a jövőben is. Nem egyszerűen azért, mert technológiai újítások a jövőben is várhatók. A 18. században, vagy akár a 20. század végén sem írhatta volna le senki azokat a Karoling-kori rajzokat, amelyeket a kódexek palimpszeszt-kutatása mentén tártak fel, ahogyan azokat Ludovico V. Geymont most bemutatja (*Carolingian Drawings in the Wolfenbüttel Centaur Palimpsest*). Patrizia Carmassi is egy palimpszeszt-vizsgálat szenzációs eredményét mutatja be, új Sallustius- és Lucanus-szövegváltozatokat (*From the codex to the libraries, A Gudianus latinus palimpsest, HAB Cod. Guelf. 125 Gud. lat.*). De minden újabb filológiai vizsgálat is tud olyan újdonságokat feltárni egy-egy kézíraton, amelyeket a könyvtárosok évszázadokon keresztül nem kell, hogy észrevegyenek, és ennek megfelelően a „hiányos” ismereteket rögzítik a katalógusok. A filológus természetesen nem a katalógust kívánja javítani, saját mikroszintű vizsgálatait megfelelő elméleti magyarázatokkal is ellátja arra a korra vonatkozóan, amikor a kódex keletkezett, vagy éppen amikor a kéziratot a gyűjtő megszerezte magának. Federica Toniolo például nyolc, Itáliában, a 14. és 15. században másolt kéziratot vizsgál (ókori klasszikusok, korai egyházatyák, illetve középkori óraskönyv) a szöveg és kép viszonyát elemezve, és közben két, eddig nem megnevezett egykori, itáliai tulajdonost is azonosított (*World and Image, Italian Illuminations in the manuscripts of the Marquard Gude's collection at the HAB*). Hiszen a gyűjtéstörténet egyik leginkább érdekes, és a kapcsolati háló is jól jellemző része az, hogy kinek az egykori könyvtárából származó darabokat sikerült megszerezni Gude-nak. Marco Petoletti igazából a 15. századi Pier Candido Decembrio, milánói humanista munkásságáról írt, azokról a margináliákkal és javításokkal ellátott kódexei alapján, amelyeket a humanista halála után két évszázaddal Gude megvásárolt (*Pier Candido Decembrio e i suoi libri*). Ahogy Eleonora Gamba Euripidész Hekabéről írott munkájának wolfenbütteli és a velencei *Biblioteca Marciana*-ban őrzött szövegét hasonlítja össze. Ez a kézirat is, ahogy másik 13, Pietro da Montagnana könyvtárából való. Ezek a könyvek a padovai San Giovanni di Verdana kolostorba kerültek a 15. század végén, innen Gude 1663-ban vásárolta meg őket (*Da S. Giovanni di Verdana a Wolfenbüttel. Riflessioni intorno alla biblioteca di Pietro da Montagnana e all'Euripide nel Cod. Guelf. 15 Gud graec.*).

Egy könyvtár anyagát elemezzük tartalmi összetétele szerint is. Persze, mindegyik gyűjtő esetében érdemes egyes tematikus csoportokat úgy kiválasztani, hogy a korszakról is mondjon valamit elemzésünk, miért pontosan ezeket a darabokat választotta a gyűjtő. Az általános, az antikvitásra irányuló figyelmének köszönhető a nem csupán az ókori irodalmi emlékekre figyelés. Így kerültek Gudéhoz olyan könyvek is, amelyek alapján az ókori Róma távolság mértékegységeinek, a méretarány használatnak a középkori használatát lehet elemezni (Uta Kleine, *Die Rezeption der römischen Vermessungsliteratur im frühen Mittelalter; Der Gudische Agrimensorencodex [HAB Cod Guelf. 105 Gud lat.] in seinem kodikologischen und historischen Umfeld*). Iolanta Ventura pedig három Gude által megvett, de az orvostörténeti hagyományban nem kellőképpen figyelembe vett orvosi műre irányítja a figyelmet, általában is jellemezve a Gude könyvtár orvosi gyűjteményét (*Mittelalterliche Medizin in der Bibliothek Marquard Gudes*). Gude gyűjtőszeszvedélye, de egyben figyelme is, a legkorábbi német nyelvemlékekre is kiterjedt. Azt is mondhatnánk, hogy az antik örökség mellé, egyenrangúan oda helyezi saját kulturális közössége emlékeit is. Emellett kiterjedt a figyelme a kortárs és közel kortárs tudósokra, és nem csupán a kapcsolatai bővítése szándékával. Könyvtárának érdekes színfoltja a tudós portrégyűjteménye, amelyet Michael Wenzel mutat be (*Die Bilder der Bibliothek. Gelehrtenporträts aus dem Besitz von Marquand Gude*).

Visszatérve könyvismertetőnk kezdeti gondolataihoz. A 2011-től kezdődött alap kutatás, amely a wolfenbütteli *Herzog August Bibliothek*-ba került Gude könyvtár történetét, anyagát, mikrofilológiai és történeti összefüggéseit tárta fel, nemzetközi csapatot mozgató. Gude a 17. században

beutazta Európát, hogy megszerezze ezeket a kódexeket. Európai szintű kapcsolati hálót épített maga köré, aktívan eszmét cserélve tudósokkal, kereskedőkkel, politikusokkal. A 21. század elején a saját kulturális örökségüket kutatók fogtak össze, hogy olyan jelenségekre hívják fel a figyelmet, amelyek messze túlmutatnak az olyan filológiai eredményeken, hogy egy ókori szerző szövegvariánsai gazdagíthatóak voltak (ami persze önmagában is óriási eredmény). A harmincéves háború utáni európai értelmiségi generáció visszanyúlt a saját hagyományaihoz azért, hogy a jövőre nézve erőt mérítsen magának. Ez a hagyomány, és ez a lehetőség a ma élőknek is rendelkezésre áll.

MONOK ISTVÁN

Formularium ecclesiae Strigoniensis (Collectanea Studiorum et Textuum, vol. I/4), Edendo operi praefuerunt Petrus card. Erdő, Cornelius Szovák, Petrus Tusor coadiuvantibus Gabriele Sarbak, Theresia Horváth, Adamo Porubszky, Budapest, kiadta az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport az MTA–ELTE–PPKE Ókortudományi Kutatócsoport és a Gondolat Kiadó közreműködésével, 2018. (LXXXIV + 880 oldal + 7 fekete-fehér fénykép.)

Az „esztergomi egyház formuláskönyve” cím alatt megjelent vastkos kötet egyfajta „2 in 1” forráskiadással gazdagította a magyar történettudományt, illetve segéd- és társtudományait, amennyiben az egyes számú cím lényegében két – bár egymásra épülő – *formularium* kiadását jelenti. Ezek közül az első, „a magyar egyházi bírósági gyakorlat első átfogó formuláskönyve” (BÓNIS György, *Olasz vikáriusok Magyarországon a reneszánsz korában és a Beneéthy-formuláskönyv = Levéltári Közlemények*, 44–45[1974], 89–101, az idézet: 93.) Beneéthy Mátéé, az esztergomi szentszéki bíróság jegyzőjéé, amely a benne keltezéssel előforduló darabok tanúsága szerint legkésőbb 1504-től tartalmaz okleveleket 1512-ig, Beneéthy feltételezett haláláig. A másik pedig ennek bővített és némileg átdolgozott változata, amely Nyási Demeter esztergomi érseki helynök irodájában készült, és mintegy hetven, 1511–1521 közti oklevéllel egészíti ki az előző munkát, amellet, hogy jónéhány fölöslegesnek ítélt szöveget elhagy a korábbi gyűjteményből. A kiadók az utóbbi változatot vették alapul, elsősorban annak szintetizáló mivolta miatt, de az apparátusban feltűntetik a Beneéthy-féle változat eltéréseit, ennek többleteit pedig függelékben (681–780) kínálják az olvasónak. A kötet azonban nem csupán a szövegeket és a nagy gonddal kialakított, korrekt apparátust tartalmazza – ebben az illető oklevelek formuláskönyveken belüli pontos helyének, a Beneéthy-kéziratot feldolgozó Bónis György regesztái (BÓNIS György, *Szentszéki regeszták, Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*, a szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerk. Balogh Elemér, Bp., Püski, 1997 [Jogtörténeti Tár, 1/1]) sorszámainak, az egyes szövegek esetleg megtalált forrásainak vagy egyéb előfordulásainak, a két kézirat eltéréseinek, valamint a személy- és helynevekre vonatkozó legfontosabb információknak feltüntetésével –, hanem függelékében hozza a két formuláskönyv konkordanciajegyzékét (781–795), továbbá fel van szerelve három bevezető tanulmánnyal is. Ez utóbbiaknak – valamint minden más magyar szövegnek – angol fordítása is megtalálható a kötetben; teljes joggal, minthogy a kötet nemzetközi érdeklődésre is számot tarthat. Erdő Péter a „középkori egyházi bíraskodás és a Nyási-formulárium” címmel írt (XLIX–LIV; angolul: XI–XVI), Sarbak Gábortól a kötetek kodikológiai leírása származik („Kodikológiai megjegyzések Beneéthy Máté és Nyási Demeter formuláskönyveihez”, LXXIX–LXXXIV; angolul: XLI–XLVI); Szovák Kornél pedig „formuláskönyvek a középkori Magyarországon” című, nagyobb terjedelmű, bőséges szakirodalomra támaszkodó dolgozatában tágabb keretek közé helyezte el a két kiadott *formulariumot* (LV–LXXVII; angolul: XVII–XL). Ez utóbbi írás tartalmazza a szövegkiadás során követett elveket is, valamint hírt ad egy „tudományos kommentárkötet” (LXXVII) tervezéséről is. A késő középkori – nyugatról nézve: kora újkori – magyarországi egyházi bíraskodás két legfontosabb emléke tehát a jelen kiadvánnyal általánosan hozzáférhető lett a kutatás és az oktatás számára.